

Leop. Podlogar:

Iz zgodovine kranjskih trgov.

8. Mengeš.

(Konec.)

eželni knez je imel v Mengšu svoje gospodarje, ki so upravljali graščino v zajmu. V letih 1478—1495 nahajamo tu Andreja Gallenberga. Mnogo let za njimi so bili tu gospodarji tudi Hohenwarti, lastniki Kolovškega gradu. V 16. stoletja so jim sledili Lambergi, posestniki Črnelske in Brdske graščine. Za časa Lambergov, ki pa menda niso več prebivali v gradu na hribu, se je grad zapustil in bil izročen razpadu. Posestvo se je razdelilo. Lambergi že niso bili več gospodarji vse graščine. Peter pl. Radics pravi na nekem mestu: »Vzrok, da so začeli razpadati stari velečastni gradovi, je ta, ker se je začela gospoda ogibati gradov in si iskati stanovanja drugje.« Narodna pripovedka nam pa opisuje žalostni konec starega Mengeškega gradu drugače. Pridrli so v Mengeš Turki. Grajska hčj je ostala v gradu. Ker se pa ni mogla drugače otresti pohotnih Turkov, je šla z izgovorom v grajsko klet. Tam je vrgla svetilko v shrambo za smodnik. Med strahovitim treskom je zletel grad v zrak in pokopal pod razvalinami njo in veliko četo Turkov.

O pozidavi obeh sedanjih gradov je poročilo zapisano že prej.

Župnija sv. Mihaela v Mengšu je prastara. Sv. Mihael velja za bojevnika zoper satana in njegovo češčenje. Po naziranju svete Cerkve je malikovanje češčenje satana; zato so se že v rimski dobi in pozneje za časa pokristijanjevanja Slovencev njegove cerkve zelo množile. O Mengeški župniji trdijo naši zgodovinarji, da spada — če ne v rimsko dobo — gotovo pa v dobo pokristijanjevanja Slovencev. Bila je misijsko središče za vso pokrajino med Karavankami in Savo, tja do štajerske meje. V njenem okrožju so nastale tri samostojne župnije: Kamnik (Nevlje), Moravče in Dob!¹ Prvi znani župnik menseški je omenjen 3. junija l. 1215.² z imenom Konrad, in l. 1226. pa Henrik.³ Patronat nad župnijo je imel oglejski očak, ki ga je pa l. 1255. prepustil avstrijskim vojvodam.

Leta 1444. je ustanovil cesar Friderik III. cistercijanski samostan v Dunajskem Novem mestu. Podaril mu je župnijo sv. Petra v Ljubljani. Ko je pa l. 1462. ustanovil ljubljansko škofijo, je podaril to župnijo ljubljanskemu škofu, samostan pa odškodoval s tem, da mu je naklonil prostrano Mengeško župnijo. Samostan pa je imel potem tu svoje vikarije in dobival dohodke te veležupnije.

¹ Dom in Svet. 1902, 293.

² Schumi, U. n RB. II, 20

³ Dimitz I, 172 navaja letnico 1238 in župnika Verijanta.

Leta 1668. je prodal opat Matej Mengeško župnijo stiškemu opatu Maksimilijanu za 16 tisoč gold. Stiški opat se je zavezal, da bo plačal tudi 2700 gld. dolga. Kot vzroke navaja opat, da proda župnijo, ker je preoddaljena in samostanu nič ne nese. Svojih duhovnikov v tej župniji pa ne more nastavljati, ker so nevešči jezika. Samostan je v denarnih zadregah in vsled tega da je napravil na župniji toliko dolga. Cesar je namreč naložil cistercijanskim opatom 100 tisoč turškega davka, a pretežen del tega zadene njega. Zato je prisiljen, da proda župnijo Mengeš in vtelesene vikarijate: Čemšenik (ust. pred 1500.), Dol (l. 1628.), Vače (pred l. 1539.), in Zagorje (l. 1638.)¹

Stiški opat je prodal župnijo Mengeš za isto ceno 28. febr. 1731. Josipu Antonu pl. Schiffer, župniku v Laa na Avstrijskem. Njegova rod-bina je zadobila s tem prezentacijsko pravico. L. 1787. je prevzel oblast nad Mengeško župnijo ljubljanski škof.

Koncem 18. stoletja so imeli menceški župniki dekansko oblast. Dekanat je obsegal: Šmartno pod Šmarno goro, Vodice, Smlednik, Trboje, Zapoge, Homec, št. Jakob ob Savi, Dol, Sv. Heleno in Črnuče.

Izločile so se iz Mengeške nadžupnije poleg omenjenih vikarijatov še župnije: Črnuče (l. 1768.) št. Jakob ob Savi (l. 1787,) Homec (l. 1789.) Goričica (25. sept. l. 1908.).

Mengeš in okolico so zadevale tekom stoletij razne nadloge in nesreče, povzročene po vojskah, luteranstvu in požarih.

Da se obrani Mengeš Turkov, je dobila menceška cerkev sv. Mihaela taborski zid in kot neko trdnjavo v tem zidu še sedaj stoječi široki in močno zidani stolp. Meseca julija l. 1528. so napadli Turki Mengeš in tabor na Homcu. Goričani, Trzinci in Mengšani so jih premagali, veliko pobili, druge pa pregnali. Po tem napadu so Goričani zgradili tabor okrog svoje cerkve.

Meseca septembra leta 1813. je prišel francoski general Beloti s 6000 možmi od Tržiča preko Šenčurja v Mengeš. Tu je čakal francoski oddelek, ki je prišel od Ljubljane po Dunajski cesti. Pri bistriškem mostu sta nameravala napasti Avstrijce. Ti so bili pa že preko mostu in so se spoprijeli z Francozi. Beloti je v Mengšu iz zvonikovih lin opazoval potek bitke. Avstrijci so zajeli dva tisoč Francozov, med njimi generala Belotija in vse štabne častnike. Ostali Francozi so pa zbežali proti Ljubljani. Ujetnike so Avstrijci spremili v Celje. To je bil zadnji akt francoske igre na Gorenjskem.

Protestantje iz Kamnika, ki so jih podpirali Turni in Lambergi, so imeli shode v cerkvi sv. Nikolaja v Podgorju, ki je bila takrat menceška podružnica. Koliko so se Mengšani udeleževali teh shodov, ni znano. Mengeški graščak Nikolaj Bonhomo, hkrati posestnik v Volčjem potoku (1585), je bil zaprisežen luteran. Vrh griča nad trgom, jugovzhodno od nekdanjega starega gradu, je stala kapela sv. Lovrenca. Bila je take ve-

¹ Izv. Muz. Druš. 1900, 127.

likosti kakor tedanja cerkev sv. Krištofa v Ljubljani, zidana na prijetni pečini, ravno pred gradom. To kapelo je dal podreti leta 1586. Nikolaj Bonhomo. Škof Tomaž Hren je pa sumil, da so to storili mengeški luterani. Leta 1601., 27. januarja, je s smodnikom razdejal luteransko molivnico in pokopališče ob gradu na Križu. Obilo ljudstva je bilo tedaj na bližnjem Homcu in je gledalo ta prizor. Drugi dan (28 jan.) je pa prišel v Mengeš zaradi cerkve sv. Lovrenca na ogled. Škof je o tem, kar je videl in slišal, sporočil v Gradec: brata Matija in Ahacij Navžit, stari Navžit, Matija Rajavec, neki star mož Luka Trdina in Matija Dvornik, dalje zidarja Gregor Strahon in Matija Koritnik so mu naznanili, da sta zadnje imenovana pred 15. leti podrla cerkev sv. Lovrenca v Mengšu. V oltarju, ki je stal v obokanem koru, sta našla svetinje. V tej cerkvi je bila poprej vedno sv. maša vsaj na dan patrona te cerkve. Za časa Bonhoma pa se je streha snela, a zid je bil še trajen, in lahko bi se bila napravila druga streha. Srenja bi bila to rada videla in je tudi obljubila, da vse mogoče stori. Toda razvalina je ostala razvalina.¹

Požar je v trgu Mengeš večkrat razsajal. Pozna se to še po sledovih in živi tudi v ljudskem spominu. Iz polpreteklosti omenimo veliki požar, ki je divjal v noči od 14. do 15. aprila 1834. s tako naglico in silo v Mengšu, da je upepelil v malo urah 95 hiš z vsemi gospodarskimi poslopji. Zgorela sta tudi dva človeka. Cerkev in župnišče sta pa ostala nepoškodovana. Zvonik, ki je precej daleč od cerkve, je tudi trpel. Od vročine se je vnela streha. Zvonovi so se otopili in popadali na tla.²

Leta 1861., 1. avgusta, je uničil ogenj v Mengšu 11 hiš z gospodarskimi poslopji vred. Triletni deček se je pa med prasketanjem ognja in vpitjem ljudi skrtil na pod. Tam, si je mislil, me ogenj ne bo našel. Žalostno je končal v plamenih.³

Trg Mengeš je dobil pivovarno leta 1818. Ustanovila jo je rodbina Stare. Nedavno je od nje prevzela »Delniška družba Union v Ljubljani« notranjo opravo, inventar. Svet in poslopja pa so danes last Al. Kanca. Pivovarna je propala.

Za časa francoskih vojsk je bilo več mengeških domačinov odpeljanih v francosko ujetništvo. Internirani so bili v italijanskem mestu Florenci. Tam so se seznanili s pletenjem slamnatih kit in slamnikarstvom. Doma so to obrt nadaljevali, ker so dobili veliko odjemalcev v Italiji, pa tudi v Nemčiji. Po italijansko-avstrijskih vojskah, sredi 19. stoletja, so Italijani na to blago naložili veliko carino ali uvoznino. Ta odredba italijanske vlade je pa odprla pot tukajšnjim kitam in slamnikom v Nemčijo. Kmalu so se v okolici (Domžale) naselili Tirołci, ki so prekupovali te vrste slamnate izdelke. Leta 1867. in posebno leta 1875. so nastale še druge tovarne za slamnike. Danes oddaja tega blaga ena tovarna več

¹ Škof. arhiv.

² Carniolia 1842, 400.

³ Danica 1861, 138.

kakor pred 50 timi leti vse skupaj. Kamniški okraj, kar ga je na ravnem, se peča s pletenjem slamnatih kit. Na stotine domačinov je tudi zaposlenih v slavninarskih tovarnah.¹

V Mengšu je kapelanoval slovenski pesnik, Čebeličar, Ignacij Holz-
apfel (1799—1868). Prej je služboval v Kamniku, umrl pa kot dekan
v Ribnici. Matija Kastelic (1796—1868), varih licealne knjižnice v Ljub-
ljani in izdajatelj štirih zvezkov »Kranjske Čbelice (I. zv. 1830), ki je
izšla v petih zvezkih, (5. je izdal l. 1848. dr. Bieiwais), je obiskal Holz-
apfela v Mengšu s skriptorjem Jurij Kosmačem. Vedela sta, da mengeški
kapelan rad piše in zlaža pesmice. Izročil jima je nekaj pesmi, ki so za-
gledale luč sveta ob prvem roju »Kranjske Čbelice«. Zanimive so raditega,
ker se tičejo tudi Mengša. Ena se nanaša na stari Mengeški grad: Na
posipu hudega gradu. Druga pa menda na Pešato: Pod slapom o povodnji.

Prve sklep je:

Tak v prah in razvaline
Se na zemlji vse razspe:
Le kar v srcu lepga stvari
Božja milost, obstoji,
Onstran sveta lepše žari,
Lepše se ponebesi.

Holzapfelov jezik se je zdel lep tudi Čebeličarju Francu Prešernu. Hvali 'ga.
Istotako Holzapfelovo spretnost v opisovanju. Le zaradi njegovega resnega
duha, ki se kaže v neki otožnosti in strogi pobožnosti, ga je zbedel, če-
tudi prijatelja — Prešeren je namreč pogosto zahajal na Goričico k svojemu
stricu-beneficijatu — v eni svojih »Zabavljic«:

Kako bi neki sladke pel Lesničnek!²

Slovenskemu svetu je znana v prevodu krasna češka pesem:

Kje dom je moj?
Sava teče po ravninah,
Drava dere po pečinah;
Glej povsod pomladni cvet,
Zemski raj mi na pogled.
In to je slovenska zemlja,
Na Slovenskem dom je moj!

Čehi pojó to pesem enoglasno. Prevod je lep. Harmonijo je dal pesmi
Ivan Skraup, prevod pa je preskrbel Slovencem Mengšan Andrej Pirnat,
rojen v Loki 17. nov. 1817. [Bil je rudarski uradnik. V Celju je ustanovil
»Celjsko čitalnico«. Umrl je v Ormožu na štajerskem 23. dec. 1888.

Slovit³ mengeški rojak je tudi pisatelj Janez Trdina (1830—1905).
Rojen je bil v hiši, kjer je zdaj tovarna Melitzer i. dr.

¹ Illyr. Blatt. 1820, 16. — Letopis M. Sl. 1887. 51. — Österr. in W. u. B. 506.

² Jezičnik XIII, 78. — Lesničnek - Holzapfel.

